

РЭЦЭНЗІЯ

М. У. ГУЛЬ

«ІНШАМОЎНАЯ ЛЕКСІКА Ё ПРАЦЭСЕ СТАНАЎЛЕННЯ І РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТЭРМІНАСІСТЭМ ФІЛАЛОГІІ, ФІЛАСОФІІ І САЦЫЯЛОГІІ)» (БРЭСТ : БРДУ, 2021. – 220 с.)

Адносна маладой галіной у беларускай лінгвістыцы з'яўляецца тэрміназнаўства, у якім даследуецца тэрмін як знак для намінацыі спецыяльных паняццяў, прадметаў і з'яў рэчаіснасці ў лінгвістычным, логіка-філасофскім, камунікацыйным, гістарычным, семіятычным і іншых аспектах.

У сучасным мовазнаўстве, нягледзячы на вялікую колькасць вузкагаліновых навуковых прац, прывечаных разнастайным праблемам тэрміналогіі, да гэтага часу існуюць пэўныя пытанні, якія патрабуюць пільнай увагі з боку лінгвістаў і грунтоўнага даследавання. Сярод такіх пытанняў важнае месца адводзіцца вывучэнню іншамоўнай / запазычанай лексікі ў тэрміналагічнай сістэме беларускай мовы.

Унікальныя асаблівасці кожнай з моў свету як асноўнага і найважнейшага сродку зносін паміж членамі грамадства і сродку захавання і перадачы інфармацыі праяўляюцца ў працэсе ўзаемадзеяння моў і ўзаемапраціканнення лексічных адзінак праз міжмоўныя кантакты (асабліва ва ўмовах сусветнай глабалізацыі), што дазваляе папаўняць і ўзбагачаць слоўнік любой мовы-рэцыпіента.

У той час як праблемы тэрміназнаўства як агульнай мовазнаўчай дысцыпліны даволі падрабязна і шырока даследаваны айчыннымі і замежнымі навукоўцамі, вывучэнню і апісанню тэрміналогіі іншамоўнага паходжання ў асобных галінах беларускай тэрміназнаўчай навукі паводле крыніц запазычвання, тэматычнай разнастайнасці, паводле шляхоў і спосабаў пранікнення, а таксама паводле спосабаў дэрывацыі прывечаны адносна нешматлікія лінгвістычныя даследаванні (аўтары: І. М. Акулаў, А. М. Булыка, І. А. Гапоненка, Г. А. Гваздовіч, І. К. Германовіч, Н. М. Даўгулевіч, А. І. Жураўскі, Л. Я. Кавалёва, Г. І. Кулеш, Ю. М. Лук'янюк, А. А. Станкевіч і інш.). Да гэтага часу не было адзінага навуковага выдання, у якім было б праведзена сістэмнае і ўсебаковае даследаванне іншамоўнай лексікі на матэрыяле тэрмінасістэм філалогіі, філасофіі і сацыялогіі ў працэсе станаўлення і развіцця беларускай тэрміналогіі, разглядаліся б шляхі і спосабы пранікнення іншамоўнай лексікі ў беларускую тэрміналогію, былі б паказаны яе семантычна-дэрывацыйныя магчымасці ў працэсе далейшага развіцця нацыянальных тэрмінасістэм.

Паколькі на сёння асабліва важным для паспяховага развіцця айчыннай навукі з'яўля-

ецца вырашэнне задач па ўпарадкаванні і ўдакладненні беларускай нацыянальнай тэрміналогіі (у тым ліку тэрміналогіі філалогіі, філасофіі і сацыялогіі), а таксама стварэнне грунтоўных тэрмінаграфічных слоўнікаў па найбольш запатрабаваных грамадствам гуманітарных галінах навукі, манаграфічнае даследаванне М. У. Гуль «Іншамоўная лексіка ў працэсе станаўлення і развіцця беларускай тэрміналогіі (на матэрыяле тэрмінасістэм філалогіі, філасофіі і сацыялогіі)», на наш погляд, вельмі актуальнае і своечасовае. Актуальнасць рэцэнзуюмага выдання таксама «абумоўлена неабходнасцю далейшага вывучэння механізмаў засваення запазычаных слоў у мове-рэцыпіенце, у прыватнасці ў выяўленні шляхоў развіцця дэрывацыйнага патэнцыялу іншамоўнай лексікі, што дазволіць не толькі ахарактарызаваць сам працэс з'яўлення запазычанняў, але і прасачыць іх далейшы лёс у сучаснай беларускай мове» (с. 80).

Выкарыстанне дыяхранічнага падыходу, апісальнага і супастаўляльнага метадаў, а таксама словаўтваральнага аналізу, элементаў кампанентнага і этымалагічнага аналізу, колькасных падлікаў дазволіла аўтару манаграфіі прааналізаваць асаблівасці функцыянавання іншамоўных запазычанняў у складзе філалагічнай і філасофска-сацыялагічнай тэрміналогіі на матэрыяле картатэкі-выбаркі, якая складаецца з 4546 філалагічных тэрмінаў (з якіх 1199 – іншамоўныя), 5893 філасофскіх і сацыялагічных тэрмінаў (1310 з якіх іншамоўнага паходжання), зафіксаваных у выпусках «Беларускай навуковай тэрміналогіі» 1920-х гг. і лексікаграфічных даведніках XX – пач. XXI ст.

Манаграфічнае даследаванне М. У. Гуль «Іншамоўная лексіка ў працэсе станаўлення і развіцця беларускай тэрміналогіі (на матэрыяле тэрмінасістэм філалогіі, філасофіі і сацыялогіі)» складаецца з пераліку скарачэнняў і ўмоўных абазначэнняў, уводзін, чатырох глаў, заключэння, спіса выкарыстанай літаратуры, спіса крыніц фактычнага матэрыялу і двух дадаткаў.

У першай главе «Беларуская нацыянальная тэрміналогія як аб'ект навуковага даследавання», якая ўключае тры раздзелы («Паняцці тэрмін і тэрміналогія», «З гісторыі фарміравання тэрміналогіі філасофіі і сацыялогіі», «З гісторыі фарміравання філалагічнай тэрміналогіі»), разглядаюцца паняцці «тэрмін» і «тэрмі-

налогія» ў лінгвістычным аспекце, а таксама падрабязна раскрываецца гісторыя фарміравання філалагічнай, філасофскай і сацыялагічнай тэрміналогіі, акрэсліваюцца сферы функцыянавання і фіксацыі аналізуемай тэрміналогіі, вызначаецца стан яе даследавання, а таксама стан даследавання запазычанняў у беларускім мовазнаўстве.

Другая глава «Асаблівасці фарміравання беларускай нацыянальнай тэрміналогіі» складаецца з трох раздзелаў: «Перыядызацыя станаўлення і развіцця беларускай нацыянальнай тэрміналогіі», «Крыніцы фарміравання беларускай нацыянальнай тэрміналогіі», «Спосабы ўтварэння беларускай нацыянальнай тэрміналогіі».

У першым раздзеле другой главы рэцэнзуемай манаграфіі, абапіраючыся на навуковыя распрацоўкі П. Векслера і Д. Дзятко і ўлічваючы крытэрыі ўплыву экстралінгвістычных фактараў на развіццё мовы, арыентацыю на выкарыстанне сродкаў роднай мовы або калькаванні і запазычвання, характар узаемадзеяння з суседнімі мовамі (рускай, польскай і ўкраінскай), аўтар прапануе перыядызацыю станаўлення і развіцця беларускай нацыянальнай тэрміналогіі па перыядах / этапах (прапедэўтычны (1906–1921 гг.), пурыстычны (1921–1933 гг.), антыпурыстычны (1933–1941 гг.), мадыфікаваны антыпурыстычны (1955–1990 гг.), мадыфікаваны пурыстычны (1990–1996 гг.), сучасны (з 1996 г.)) і дае падрабязную характарыстыку кожнага перыяду / этапу.

У якасці крыніц фарміравання беларускай нацыянальнай тэрміналогіі ў другім раздзеле другой главы манаграфіі М. У. Гуль разглядаюцца беларускія ўласнамоўныя сродкі і запазычаныя з іншых моў. Да ўласнамоўных сродкаў аўтар адносіць: «1) ужыванне агульнанародных слоў у тэрміналагічным значэнні; 2) пераасэнсаванне значэння агульнаўжывальных слоў; 3) тэрміналагізацыю бытавізмаў і дыялектызмаў; 4) выкарыстанне рэсурсаў беларускага словаўтварэння» (с. 48). Запазычванне разумецца даследчыцай як «перамяшчэнне элементаў з адной мовы ў другую», а да запазычанняў яна адносіць «семантычна адаптаваныя іншамоўныя словы, якія перададзены графічна-фанетычнымі сродкамі мовы-рэцэптара і рэгулярна выкарыстоўваюцца ў маўленні» (с. 51). Праведзены М. У. Гуль аналіз тэрміналогіі філалогіі, філасофіі і сацыялогіі паказвае, што колькасць іншамоўных слоў у філалагічнай тэрміналогіі складае 26,4 %, а ў філасофскай і сацыялагічнай – 22,2 %.

У трэцім раздзеле другой главы манаграфіі падрабязна разглядаюцца спосабы ўтварэння беларускай нацыянальнай тэрміналогіі (сіntaxічны, марфалагічны (з апісаннем асноўных дэрывацыйных фармантаў), лексіка-семантычны і марфалага-сіntaxічны). Аўтар, абапіраючыся на грунтоўны аналіз дэрывацыі тэр-

міналагічных адзінак, робіць вывад, што самым прадуктыўным спосабам утварэння тэрміналогіі філалогіі, філасофіі і сацыялогіі з'яўляецца сіntaxічны спосаб, высокапрадуктыўным – марфалагічны, лексіка-семантычны спосаб не валодае высокай прадуктыўнасцю, а марфалага-сіntaxічны адносіцца да малапрадуктыўных.

Шляхі і спосабы пранікнення іншамоўнай лексікі ў беларускую мову (непасрэдняе запазычання з моў-крыніц і апасродкавання запазычання) і крыніцы іншамоўных запазычанняў аналізуецца М. У. Гуль у трэцяй главе манаграфіі «Іншамоўныя запазычання ў беларускай нацыянальнай тэрміналогіі». Акрамя таго, аўтарам даследуюцца гісторыя пранікнення ў беларускую мову грэцызмаў, лацінізмаў, галіцызмаў, германізмаў, англіцызмаў, русізмаў і паланізмаў, іх прыметы і адаптацыя ў беларускай мове, а таксама выкарыстанне ў тэрмінасістэмах філалогіі, філасофіі і сацыялогіі. Аналіз іншамоўных запазычанняў у беларускай нацыянальнай тэрміналогіі, праведзены М. У. Гуль у трэцяй главе, завяршаецца грунтоўнымі вывадамі, якія суправаджаюцца колькаснымі падлікамі і дыяграмамі, у якіх падаецца колькасць састаў іншамоўных тэрмінаў у філалагічнай і філасофска-сацыялагічнай тэрміналогіі (у тым ліку і ў залежнасці ад перыяду / этапу фарміравання). Паводле падлікаў, праведзеных аўтарам манаграфіі, «сярод іншамоўных тэрмінаў у складзе беларускай філалагічнай тэрміналогіі пераважаюць грэцызмы і лацінізмы (66,9 % ад усіх іншамоўных слоў), значны пласт займаюць таксама галіцызмы (20,4 %). Русізмы (2,3 %), паланізмы (1,9 %), тэрміны нямецкага паходжання (1,7 %) і англіцызмы (1,3 %) прадстаўлены невялікімі групамі тэрмінаў. Зафіксаваны адзінкавыя апасродкаваныя запазычання з іншых моў. Самую вялікую групу ў межах тэрміналогіі сацыялогіі і філасофіі таксама складаюць тэрміны грэка-лацінскага паходжання (59,2 % ад агульнай колькасці іншамоўных тэрмінаў), другое і трэцяе месцы займаюць галіцызмы (26,3 %) і англіцызмы (4,8 %). Невялікія групы ўтвараюць тэрміны нямецкага паходжання (4,2 %), русізмы (2,5 %) і паланізмы (2,3 %), таксама зафіксаваны адзінкавыя апасродкаваныя запазычання з іншых моў» (с. 181).

У чацвёртай главе «Лексіка-граматычныя і функцыянальныя асаблівасці запазычаных тэрмінаў» раскрываюцца дэрывацыйны патэнцыял і словаўтваральныя магчымасці запазычаных тэрмінаў-назоўнікаў, тэрмінаў-прыметнікаў і тэрмінаў-дзеясловаў, выяўляюцца іх сінанімія і функцыянаванне ў тэрміналогіі філалогіі, філасофіі і сацыялогіі.

Завяршаецца манаграфія «Спісам выкарыстанай літаратуры» (199 пазіцый), у якім адлюстраваны даследаванні як айчынныя, так і за-

межных лінгвістаў па праблемах тэрміналогіі як аб'екта навуковага даследавання і іншамоўнай лексікі ў складзе разнастайных тэрміналагічных сістэм беларускай мовы, і «Спісам крыніц фактычнага матэрыялу» (11 пазіцый).

Каштоўнымі, на нашу думку, у рэцэнзуемым даследаванні з'яўляюцца дадаткі, у якіх змешчаны тэрміны філалогіі, філасофіі і сацыялогіі, зафіксаваныя ў аналізуемых лексікаграфічных крыніцах, якія могуць быць выкарыстаны пры ўкладанні тлумачальных і перакладных слоўнікаў галіновых тэрмінасістэм гуманітарных навук.

Асноўныя назіранні, праведзеныя ў працы, тэарэтычныя вывады і практычны матэрыял абавязкова знойдуць сваё прымяненне пры далейшым вывучэнні беларускіх навуковых тэрмінасістэм, пры напісанні падручнікаў, вучэб-

ных дапаможнікаў і лінгвістычных даведнікаў па беларускай мове, пры выкладанні дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» у ВНУ.

Манаграфія М. У. Гуль «Іншамоўная лексіка ў працэсе станаўлення і развіцця беларускай тэрміналогіі (на матэрыяле тэрмінасістэм філалогіі, філасофіі і сацыялогіі)» мае лагічную, прадуманую, навукова абгрунтаваную структуру, напісана зразумелай мовай. Пры апісанні навуковых фактаў аўтар выкарыстоўвае агульнапрынятую лінгвістычную тэрміналогію. На нашу думку, манаграфічнае даследаванне будзе карысна не толькі навукоўцам, выкладчыкам і студэнтам, але і ўсім, хто цікавіцца беларускай тэрміналогіяй як навукай, гісторыяй яе станаўлення і развіцця, працэсам запазычвання іншамоўнай лексікі ў беларускую мову.

В. В Урбан,

кандыдат філагічных навук, дацэнт,

дацэнт кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі

Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка